

הארות והערות

האם נחצבה נקבת חזקיהו לשווא?

עמיחי מזר

הקורא במאמרו של ד' אוסישקין 'מפעלי המים של ירושלים בימי חזקיהו', שהתפרסם לאחרונה ב'קתדרה'¹, מגיע למסקנה כי נקבת חזקיהו נחצבה ללא כל תכלית. לדעת אוסישקין לא היה שום פתח ליציאת המים מן הנקבה בין מעין הגיחון לבין הברכה שהיתה קיימת לפי השערתו בנחל קדרון. ממזרח לקצה הדרומי של עיר דוד. אולם לכאן הרי הובילה כבר קודם לימי חזקיהו תעלת השילוח (תעלה II). לדברי אוסישקין 'אין לנו תשובה על השאלה מדוע ראו המהנדסים צורך להקים מערכת מים חדשה במקום להתאים את מערכת המים הקודמת לצרכים החדשים'.² לאילו 'צרכים חדשים' מתכוון אוסישקין? מקובל במחקר כי תעלת השילוח (תעלה II) נועדה להשקות גנים בקדרון, ואוסישקין טוען עתה כי לשם כך נחצבה נקבת חזקיהו. אילו כך היה, מן הסתם היתה בספר ישעיה נבואת זעם נגד בזבוז משאבי האומה על מפעל הנדסי שאין בו צורך. אין כל היגיון בטענה זו של אוסישקין, ואין להניח כי הקדמונים היו מבצעים מבצע הנדסי מסובך כל כך אילולא נועד לשפר מצב קודם. כן אין לקבל את דעתו של אוסישקין כי עם התרחבותה הגדולה של ירושלים לכיוון הגבעה המערבית בשלהי המאה השמינית לפה"ס חדלו מי הגיחון להיות בעלי חשיבות לתושבי העיר. מי הגיחון המשיכו להיות גם בתקופה זו מקור המים הקבוע היחיד בעיר. אמנם מתקבל על הדעת כי תושבי העיר בתקופה זו אגרו מים בבורות (כדברי רבשקה: 'ושתו איש מי ברו', מלכים ב' יח, לא) וצרכו מים מברכות שאגרו מי נגר עילי (במקרא נזכרו כמה וכמה ברכות שכאלו). אולם עד כה לא התגלו בירושלים בורות מים מימי בית ראשון, ומלבד זאת בשנות בצורת בורות וברכות אגירה אינם נותנים פתרון מלא לבעיית אספקת המים.

יש אם כן לחזור לדעה המקובלת הגורסת כי הנקבה נועדה להזרים את מי הגיחון לאפיק הגיא המרכזי (גיא הטירופאון). המקום שבו נמצא פתח הנקבה כיום (בברכת השילוח) הוא המתאים ביותר למוצא מי הנקבה בתקופת בית ראשון, מאחר שכאן הגיעה הנקבה לנקודה הקרובה ביותר למדרון הגבעה המערבית. לכאן יכלו תושבי הגבעה המערבית לרדת על מנת למלא כדים ונאדות עור במים ולהעלותם ברגל או באמצעות בהמות לבתיהם שבמעלה הגבעה, כפי שמקובל ביישובים מסורתיים רבים באזורים הרריים במזרח-התיכון עד לזמן האחרון.

צודק אוסישקין באמרו כי הברכה הנמצאת במקום מוצא הנקבה כיום (ברכת השילוח) היא

1 קתדרה 70 (טבת תשנ"ד), עמ' 3-28.

2 שם, עמ' 27.

תוצאה של עבודות חציבה ובנייה בתקופות מאוחרות (בעיקר בתקופה הביזנטית). אולם אין בכך לשלול את ההנחה כי במקום זה היה המוצא המקורי של מי הנקבה. תומכת בכך העובדה שכתובת הנקבה נמצאה מטרים ספורים מנקודה זו. אמנם אין ביטחון כי בימי בית ראשון היתה ברכת אגירה בנקודת מוצא המים כיום. ייתכן כי היתה כאן ברכה קטנה שאפשרה למלא באופן קבוע כדים ונאדות מים לצורכי תושבי הגבעה המערבית. הדעת נותנת כי מים עודפים שלא נצרכו ישירות בקצה הנקבה הוזרמו אל 'הברכה התחתונה', שאותה יש לזהות עם הברכה שבוודאי היתה קיימת בימי בית ראשון באתר ברכת אל-חמרה, הנמצא בתחומי הגיא המרכזי. רק מים עודפים שלא נצרכו באחת משתי הדרכים הללו הוזרמו דרך תעלה IV בחזרה לגני הקדרון, תוך ניצול קטע מתעלה II והעמקתו כך שהמים יכלו לזרום ממערב למזרח. הזרמת מים עודפים לקדרון נועדה ככל הנראה לאפשר קיום הגנים המלכותיים בנחל קדרון. אולם הצעתו של אוסישקין לראות בכך את מטרתה העיקרית של נקבת חזקיהו אינה משכנעת. זו הצעה אבסורדית, השוללת כל היגיון ממצעה חציבת הנקבה, שהוא לכל הדעות הישג הנדסי גדול ביותר בתקופת המלוכה.

שתי גישות בחקר הארכאולוגיה של ארץ-ישראל

דוד אוסישקין

קיימת כמדומה תהום עמוקה בין גישתו של עמיחי מזר לגישתי כבואנו לבחון את הסוגיות הקשורות בנקבת השילוח ובתפקידה. לשיטתי נקודת המוצא לבחינה של הנושא היא בדיקה וניתוח של כל הנתונים הטופוגרפיים והארכאולוגיים, ולאחר מכן השוואתם למקורות הכתובים. הדיון במשמעותה של הנקבה, בתכלית חציבתה ובתפקידה נערך רק בשלב השני של הבדיקה, וזאת כמובן על סמך הניתוח של כל הנתונים אשר נעשה קודם לכן, ולא על סמך קונצפציות או פירוש של פסוק מקראי. בדרך זו הלכתי בקפידה במאמרי על מפעלי המים של ירושלים בימי חזקיהו, ואין טעם לחזור על הדברים כאן.

גישתו של עמיחי מזר היא שונה. נקודת המוצא שלו היא בחינת תפקיד הנקבה ותכלית חציבתה

לפי התפקיד שנועד לנקבה כזו לדעתו. הוא דן בנתונים העובדתיים שברשותנו לאחר שקבע מה היתה תכלית הנקבה, והדיון מושפע כמובן מקביעה זו.

הבדלי הגישה מתבטאים בנושא היחס בין הנקבה מתקופת המלוכה למקומה של ברכת השילוח בת ימינו. נקודת המוצא שלי היא שאין במקום שרידים כלשהם של ברכה מתקופת המלוכה, בעוד כל הנתונים העובדתיים מורים שהמנהרה המקורית — אשר חלקה האחרון הרוס כיום — נמשכה לכיוון נחל קדרון. כל דיון בתפקיד המנהרה חייב להסתמך בראש וראשונה על נתונים אלה. נקודת המוצא של מזר היא הפוכה: המנהרה נועדה לפי דעתו לאפשר לתושבי ירושלים גישה למים במקום שבו קיימת כיום ברכת השילוח. מכאן הקביעה החד-משמעית שהיתה כאן ברכה בתקופת המלוכה — מסקנה הנועדרת כל סימוכין עובדתיים.

הבדלי הגישה בין מזר לבניני ניתנים להמחשה על-ידי השוואה לדרך עבודתו של חוקר בלש הבא לברר כיצד מצא פלוני את מותו. לגישתי, יש לבדוק תחילה בהקפדה רבה את הנתונים העובדתיים הקשורים במקרה זה ולנתח אותם. משנאספו הנתונים העובדתיים ונחקרו עד תום — ורק אז — ניתן לברר ולנסות לקבוע אם נרצח פלוני, כיצד ולמה, או שמא מצא את מותו בדרך אחרת. לעומת זאת גישתו של מזר דומה לזו של אותו חוקר בלש הניגש לחקור את הענין ואומר: 'לפלוני היו מתנגדים אלה ואלה, ומובן מאליו שהוא נרצח; הבה נבהיר מה הנתונים הקשורים ברצח ונאסור את הרוצח'.

חשוב לציין שהבדלי הגישה העקרוניים בין מזר לבניני באים לכיטוי גם בעניינים אחרים בארכאולוגיה של ארץ-ישראל, כגון בעניין שער העיר בן ששת התאים במגידו. חוקרים רבים — ומזר ביניהם — מייחסים שער זה לימי מלכות שלמה, ואילו חוקרים אחרים — ואני ביניהם — משוכנעים שהשער נבנה בתקופה שלאחר פילוג הממלכה. חלקו התחתון של בית השער אשר נחשף בחפירות היה בנוי אבני גזית. בדיקה של הנתונים העובדתיים הנמצאים בידנו מלמדת שהמבנה שהתגלה הוא בסך הכול מבנה היסוד של בית השער; מבנה יסוד זה היה מתחת למפלס הרצפה של השער והיה מכוסה כולו בעפר מעת בנייתו. לגישתי המסקנה הברורה מכך היא שהיה נהוג בתקופת המלוכה לשלב אבני גזית ביסודות של מבנים מונומנטליים. מזר לעומת זאת מאמץ גישה הפוכה כנקודת מוצא להבנת השער; לדבריו 'קשה להאמין שאבני בניה מעובדות כה יפה ייקברו במכוון בנדבכי יסוד [של בית השער] ששם לא ניתן יהיה לראות אותם'.¹ לאור הנחת יסוד זו — שאין לה סימוכין מן הממצאים בשטח — בודק מזר את הנתונים העובדתיים ומפרש אותם, וכך הוא מגיע למסקנה שלא היה זה מבנה יסוד אלא מבנה-על של בית השער. עניין זה ממחיש היטב כיצד גישה מתודית הפוכה מולידה מסקנה הפוכה.

לסיכום, הערתו של מזר בעניין נקבת השילוח ממחישה בעיה מתודית עקרונית מן המעלה הראשונה בארכאולוגיה של ארץ-ישראל, ואני מודה לו על האפשרות שנתן לי להציגה בפני קוראי 'קתדרה', ולו גם בקצרה.

הארות והערות

עוד פרטים על פקידי הבארון רוטשילד

אמנון מיכלין

במאמרו של רן אהרנסון על פקידי הבארון בארץ-ישראל¹ נפלו מספר שיבושים, ועל אחדות מן הדמויות הנזכרות בו ניתן להוסיף פרטים שלא צוינו שם. הרוקח איצק (עמ' 171, מס' 93) הוא ר' יצחק דראגונסקי, שהוכר במושבה כ'קליט־יִרְנִיק' (חוקנאי) והיה גם מלמד.²

הרוקח מאיר אלכמיסטר (עמ' 171, מס' 94) — שהיה ככל הנראה הרוקח המוסמך היהודי הראשון בארץ-ישראל — לא עבד מעודו בבית-החולים 'משגב לדרך' בירושלים. במודעה שפרסם הרוקח עצמו נכתב כי 'עבד בבית החולים לשרי רוטשילד בירושלים'.³ הרוקח נעזר באברהם מויאל, איש יפו, שעה שחנך את בית-המרקחת 'כוכב הזהב' בשותפות עם גיסו, הרוקח חיים גדליה.⁴

הד"ר ישעיהו (ולא יעקב) בלידן (1847-1927; ראה: עמ' 171, מס' 96) עקר לטבריה בשנת 1897, ולא בשנת 1902 כמצוין במקורות אחדים. זאת שמעתי מפיה של הגב' דניס ג'ולי סקיירסקי, נינתו של הרופא.⁵ פקיד הבארון ז'אק-יעקב בנשימול הנזכר במאמר, היה חתנו של ד"ר בלידן, לאחר שנשא את בתו ג'ני. לימים היה בנשימול מנהלו של בית-החולים 'מאיר רוטשילד' בירושלים.⁶

שמו המלא של הרוקח העקרוני — הבלתי מוסמך — הוא בן ציון גורין (עמ' 172, מס' 100).⁷ הד"ר שמואל זוסמן (עמ' 172, מס' 104), בנו של ר' אברהם זוסמן, היה יליד ירושלים ולמד רפואה בברלין. הוא היה ראשון הרופאים מילידי הארץ שפעל במולדתו. בעת שירותו בזכרון-יעקב נשלח לתקופה קצרה ליפו ולסביבותיה, כדי למלא את מקומו של הד"ר יצחק ד'ארבלה, אשר עקר לירושלים.⁸

- 1 ר' אהרנסון, 'פקידי הבארון רוטשילד (1882-1890) — האנשים שמאחורי מפעל ההתיישבות', קתדרה, 74 (טבת תשנ"ה), עמ' 157-178.
- 2 א' הורביץ, 'כאשר ביל"ויי נופל למשכב', הבקר, 31 בינואר 1949, עמ' 3.
- 3 מודעה מטעמו של 'האדון מר מאיר אלכמיסטר אפאטעקר דיפלומי שכהן במשרתו זו שנים רבות בביה"ח לשרי רוטשילד בירושלים...'. השקפה, כ"ז בתמוז תרס"ז, עמ' 6.
- 4 א' מיכלין, 'שושלת הרוקחים לבית אלכמיסטר-אלינהורן', מרקחתון לבריאות, 67 (נובמבר 1994), עמ' 24-25.
- 5 וחיווק לכך ראה: דאר היום, 27 ביולי 1927, עמ' 3. בידיעה על מות הרופא נאמר שם כי שהה 'שלשים שנה כאורח מומחה למחלות ילדים...'.
השקפה, ו' בטבת תרס"ד, עמ' 95.
- 6 שמו המלא מופיע בעמודים האחרונים של גיליון 8-9 של 'הפועל הצעיר' משנת 1920, שהוקדשו להודעות ולפריסות שלום מאת פועלים ואליהם. וראה עוד: זכרונות דברים של האגודה המדיצינית העברית, 3 (אדר תרע"ו), עמ' 37.
- 7 המליך, ד' באבתרמ"ח, עמ' 1502. וראה: א' מיכלין, 'מאה שנה לתחילת פעילותם של רופאים ילידי ארץ ישראל בארצם', הרפואה, ו (15 במרס 1994), עמ' 338-340.